

Сигизмунд Доминиканович
Кржижановски

**Материјали
за биографију
Горгиса
Катафалакија**

Превод
НАДА УЗЕЛАЦ

БУКВАР

Чак ни папир за умотавање, ослобођен предмета, повереног његовом беспрекорном сивом влакну, не ослобађа се одмах обриса, који се у његовим наборима и прегибима задржао. Додуше, отпор папира за умотавање лако може да се сломи, тако што се површи многоуглова, које су у њега утиснуте, исправе и тиме се њему, који је за умотавање, докаже да је он пуки превртљивац, раван која се претвара да је обим.

Из овога, међутим, не треба изводити закључак да папир за писање, који чека на биографију Горгиса Катафалакија, има неке нарочите предности у односу на омот – и њему је дато да ухвати само нејасан обрис многоугаоног човековог живота; сми-сао и најцрњег мастила безнадежно је блед у поређењу с најшароликијом вртешком шаренила, коју окреће живот.

При том, шта је то остало од необичног и поучног живота Горгиса Катафалакија? Фрагменти чињеница; туце сусрета, расутих у туце обичних успомена. Покидаш ли – случајним покретом – нит, дани ће се попут бисера расути на све стране, отко-трљавши се у пукотине и мрачне кутке. А ти се за сваки дан (посао животописца је тежак) сагињи и опипавај пером по мраку.

1.

Они који прате хронику догађаја можда и памте смрт старца Катафалакија, стиснуту у три реда нонпарела. Прелазећи преко трамвајских шина, времешни Катафалаки приметио је нејасан црвени одблесак, који је њему у сусрет затреперио над вртешком булевара. Заинтересовавши се овом појавом, заставши између две челичне паралеле, Катафалаки извади из футроле наочаре и, дохвативши жичаном дршком уво, упери стакла у мрљу која се кривила; стигао је да прочита: „Паз...” – и био оборен као клада. Црни белег смрти покрио је „...и трамвај”.

Сину су у наследство остали – само празан рам наочара, разбијених ударом калдрме и пар правих Катафалакијевих – попут знакова питања из носне кости – обрва црне боје.

2.

Од најраније младости Катафалакија је потпуно – од главе до пете – обузела страст према истраживању, усредсређивању и проницању у дубину ствари. Најразличитији проблеми вукли су га за обрве и развлачили боре његовог чела, као хармонику. Стари народи уче: зачуђеност је почетак философије. Није било те ствари којој Катафалаки није могао довољно да се начуди, а од философије ипак ништа није испало. То Горгиса није нимало обесхрабрило – у поређењу с меланхоличним младићем који на обали мора очекује одговор, ведри Катафалаки имао је огромну предност: он је у воду – у стопу за питањима – улазио и сам, не плашећи се ни плиме, ни дубине.

Наука је Горгису ишла тешко, памћење, као поцепана мрежа, није доносило улов – целог живота он је мешао Сервантеса с Розинанте, Енгелса с Енгелкеом, трансцендентно с трансценденталним, слободне стихове с прозом и Канта с Контом. Никакви одавдови и довдеви, „поред-сада-покрај-после“, које су учитељи набијали, као тврде арбије, у мозак Горгиса, никако се у њему нису задржавали. Када му је приватни учитељ, стручњак за поправ-

љање лоших ђака, објашњавао да се *тап*, то јест човек, у множини умекшава у *männer*, Горгја се, слепивши чело у збуњену бору, тврдоглаво успроти-вио, тврдећи да се у множини човек увек разјарује.

Било како било, не савладавши ниједну науку, млади Катафалаки одлучио је да створи своју сопствену дисциплину. Он није јурио углед, нити је претендовао на то да се будућа катафалакологија уврсти у круг великих, класификованих наука. Као исељеник, који гради свој дом издвојено, по страни, он је био толико скроман да се унапред одрицао најприроднијег права, за које се обично хватају проналазачи најмизернијих травчица и камичака, и катафалакологији је променио назив у хаустогнозију.

Историја ове науке, која само што није заживела, следећа је. Прелећући знатижељним зеницама преко радова анатома Ранкеа, Катафалаки набаса на примедбу у којој научник саопштава читаоцима о својој страсти према посматрању разноврсних ушних шкољки. Завијуци у људском увету нешто су најиндивидуалније што се може наћи на површини главе *homo sapiens*. „Кад се нађем усред гомиле света – говори немачки професор – ја не расипам пажњу, не дајем јој да блуди како би она то хтела, већ се усредсређујем на ушне шкољке, које виरे испод капа и фризура, опажајући нагиб и шару завијутака, степен рудиментације Дарвинове квржице, дужину ресице и слично.“

Други „читаоци“, којима се примедба обраћа-ла, вероватно су, прелетевши преко ситнословља, прешли преко тога. Али Катафалаки је био чита-лац од посебне врсте – он подиже обрве, прочита

поново, прочита још једном и одлучи: уво нек остане код Ранкеа, али метод... метод је пронађен.

Млади зачетник имао је тог дана среће. Случајни познаник, кога је на улици ухватио за рукав, слушајући о ушним шкољкама, најпре је климао ободом шешира, затим је покушао да ослободи свој лакат, али осетивши како Катафалакијеви прсти појачавају стисак, послушно је наместио уво под којештарије о ушним шкољкама и само су му се уста изненада развукла, као обруч од бицикла, који је – ударивши у пролазу стуб – направио осмицу. И истог часа Катафалакијева рука пусти лакат. Објекат је пронађен: *haustus*, зев. У сећање радосно ошамућеног Горгиса, као ветром ношени, навреше ројеви зезова, којима су из неког разлога били пропраћени сви његови, Горгисови, афоризми, приче, питања и исповести: затворене криве линије, округле, елипсасте, у виду парабола, лепршале су у узбурканој уобразиљи истраживача. Велике могућности класификовања, надмећући се с могућностима немачког познаваоца ушију, отвориле су се пред оснивачем нове науке: хаустогнозије. Да, ово је поље достојно истраживања, на коме ће он, Катафалаки, пробити нове путеве на које још нико није крочио. Шта може да буде индивидуалније и диференцираније од људског зева? Уво? Али уво се може одсечећи и са леша, док једино они који су живи зевају, и притом, то је нешто што не може да се одсече. Уво је статично; мало је оних, хер Ранке, којима је дато да мрдају ушима, да, да, а да зевају... претпоставимо да познавалац ушију мора да излази на крај с тешкоћама, повезаним с навиком људи да набију шешир на чело, али зар и хаустолог неће бити при-

моран да лови зевање, притајено испод длана, да га тражи испод стиснутог прореза уста, да истражује изотропију хаустуса, који је добио облик сузних и избечених очију, утеран унутра, под трзање коже. И најзад, људска јединка нема више од два увета, док зезова код човека... И мисао истраживача сме-ста налете на тежак проблем: статистичку обраду зеза. Када се латио сакупљања зезова, Катафалаки је показао упорност, стрпљење и неуморност: ловио је хаустус који клизи с усана на усне, као енто-молог ретког лептира који прелеће с цвета на цвет. Путници трамваја који возе у ситне сате, тандрчу-ћи опустелим улицама, кроз капке који су им се склапали, нису примећивали посматрача са отворе-ним скицен-блоком на коленима како црта њихо-ва уста, која развлачи дуги двадесеточасовни умор. Људи, који су се иза низова пивских флаша закла-њали од чардаша који се дао у шкрипање по даска-ма подијума, ретко би своја уста, распарана зеза-њем, окретали према човеку, за кога су држали да је бедни сликар, спреман да на један миг прстом, за рубљу, подсети човека како овај ипак има... лице. Редовни посетиоци научних скупова, чланови на-учних друштава, асоцијација и академија, на које је Катафалакија уводила његова визит карта с крат-ком белешком у десном углу: „Хаустолог“ – с ува-жавањем су стискали руку колеги и правили место ближе боци с водом и звонцетом, не излажући се опасности да покажу мањкавост своје ерудиције распитивањем о принципима хаустологије. Ипак, понашање представника ове ретке науке неким се чинило унеколико необично. Тако је, пре свега, уче-ни гост слушао, леђима окренут предавачу, клизе-

ћи погледом по лицима публике. Чим би неко дла-
ном прекрио очи, заклатио се у столици или за-
клонио уста напола пресавијеним листом са тезама,
хаустолог би окренуо према њему зенице, а његова
десна рука би повукла пантљику радне свеске по-
кретом који подсећа на покрет ловца који запиње
ороз.

Убрзо – из вечери у вече, од тезе до тезе, од те-
ме до питања – странице ове свеске почели су да
испуњавају низови чудних цртежа, налик линијама
некаквог ентог карактера. Материјал који се пола-
ко гомилао већ је пружао могућност за прве поку-
шаје класификације: зевови попут нуле, у облику
„тете“, параболе, налик на обруч, левкасти, попут
олука, зевови који подсећају на откопчану манжет-
ну, на земљину орбиту с радијус векторима, обли-
ка клозетске шоље, полумесечасте, у облику подве-
зице која се превлачи преко колена, налик на отвор
црквене кутије за скупљање прилога, у виду вио-
линских *ff*, урезаних у горњу даску, у облику... али
ко би све набројао.

Неуморна Катафалакијева оловка, у потери за
људским зевом који је мењао уста, ишла је њего-
вим трагом, ни пред чим се не заустављајући. Нео-
тесано зевање, простачки разјапљене чељусти но-
ћног стражара, учтив прорез потрошача теза или
искежени зев проститутке, која је остала без муште-
рије, више га нису интересовали. Уз мало труда успео
је да допре на саветовање вишег законодавног ор-
гана земље и његова црна свеска заклопила је у себе
нешто што не улази у стенограм. Својим пријатељи-
ма Катафалаки би љубазно показао понеки најре-
ђи примерак из своје колекције: као што је зев љу-

бавника, разочараног у своју драгану („Није га баш било лако ухватити“ дизао је обрве Горгис), безуби, налик на прстен, зев старице у молитви, који је раставио речи Оченашу.

Међутим, хајка на разјапљена уста набасала је на неочекивани казус, који је охладдио Катафалакијев хаустолошки жар. У лето, за време једног путовања на југ, указала му се прилика да посматра улов скуше. Био је сутон, кад на плаветно огледало мора пада графитни одсјај. Шетајући по равни кеја, с црном свеском с пантљикама, по навици припијеном уз лакат, хаустолог угледа: крај мола, који се протезао вертикално од обале, уз сам његов крај, каре од мрежа и чамаца; поред пристаништа – две три таљиге које се љескају сребрним сјајем и група доконих зевала; одвезавши пантљике на свесци, Катафалаки се упути ка пристаништу. Успео је да стигне у тренутку када су сребрне груди риба на умору товарили на дно таљига. На хиљаде њих, наслаганих једна на другу, све до самих рашљи у чамцима, скуше су изгледале мртве: њихова тела, прибијена једно уз друго, прекривала је модра мутна студ. Али у трену кад је, заграбивши из рибљег гробља и окренувши се дном нагоре, корпа изручила сребрну кишу на даске таљига, мртве рибице, последњи пут – трајало је то секунд, два – очајнички извијајући крљушти, трзале су се и праћакале назад, у живот, а уста су им се свима, испод побелеле опне очију, развлачила у квадратни мртвачки зев, који је чудновато подсећао на полуотворена уста трагичких маски; али одозго су већ пљуштале нове хрпе скуша, а преко њихових разјапљених прозирних уста – још и још. Катафалаки извади оловку, али и она

О метафизичкој фантастици Сигизмунда Доминикановича Кржижановског

Стваралаштво Сигизмунда Доминикановича Кржижановског представља један од најнеобичнијих драгуља руске књижевности двадесетог века, а његов специфичан израз, готово по некаквом правилу, описује се као „метафизичка фантастика“. То је специфичан поджанр који се не бави технолошким чудима (насупротив научној фантастици) ни класичним магијским створењима (насупротив епској фантастици). Напротив, она користи фантастичне мотиве како би се позабавила темељним питањима човековог постојања, стварности, времена, простора и свести. Она материјализује апстрактне философске концепте, тако што мисаоне експерименте претаче у опипљиву стварност. Идеје, метафоре или психолошка стања на тај начин добијају физички облик. Наводи се, на пример, и то да нечија усамљеност може да постане опипљиви зид који пресеца собу, а време може да тече уназад или да се рачва у неколико паралелних токова.

Често метафизичка фантастика поставља питање шта је стварно, а шта илузија, сан или фикција. Светови овде функционишу по сопственој, унутрашњој логици која пркоси уобичајеном разуму, али је ипак философски доследна. Уз то, јунаци метафизичке фантастике ретко кад се боре против имагинарних чудовишта, будући да се њихов главни сукоб одвија у су-

очавању с апсурдом, бесконачним, смрћу или ништином.

Дуго потиснут у анонимност због совјетске цензуре, Кржижановски је стварао светове у којима се филозофски концепти материјализују, а закони логике и простора преливају у апсурд. За разлику од класичне научне фантастике, која се ослања на технологију – а прославили су је Џорџ Херберт Велс, Мери Шели и Жил Верн – метафизичка фантастика Кржижановског примењује мисаоне експерименте. Код њега, могло би да се каже, метафоре дословно оживљавају: у машти његових јунака, квадратура собе може да се растегне до бесконачности док прождире свог станара, звуци беже с клавира, а хрпа туђих мисли може да се физички убаца у нечију главу. Типично је за Кржижановског да се непрестано поиграва односом између реалности и фикције, испитујући границу где престаје биће, а почиње не-биће.

Испитивање бића и не-бића код Кржижановског није само пука књижевна игра, него непосредан наставак велике метафизичке полемике, зачете у античкој Грчкој, која је затим прошла кроз филтере хришћанске теологије. Кржижановски је одлично познавао античку философију и патристику, стога не бисмо погрешили ако бисмо рекли да је своје мисаоне експерименте градио управо на пукотинама које су Платон, Аристотел, и касније Црква, оставили у одређивању оног што јесте и оног што није.

За Платона, истинско Биће припада свету вечних Идеја. Материјални свет у којем живимо само је извесно полу-биће, бледа сенка и имитација. Не-биће, за Платона, није апсолутна празнина, него „другост“ – простор промене, пропадљивости и материје, то јест простор који и даље чека да буде обликован идејом. Аристотел ово питање разрешава унеколико динамичније

кроз појмове актуалности (оно што је остварено) и потенцијалности (оно што тек може да буде). Не-биће је за њега недостатак, лишеност (*στέρησις*) – стање у којем нешто има потенцијал да постане биће, али то још није (често се наводи пример: семе је не-биће дрвета, али има потенцијал да то постане).

Кад је хришћанска црква започела с изградњом своје догматике (преко Светог Августина, а касније и Томе Аквинског), суочила се с огромним метафизичким проблемом: како помирити грчку философију с библијским Богом? Учињено је то кроз радикалан концепт *Creatio ex nihilo* (Стварање ни из чега). Изједначивши Бога с платоновским Највишим Добром и Аристотеловим Првим Покретачем, Црква је дефинисала Бога као само Биће (*Esse*). За разлику од Грка који су сматрали да материја одувек постоји, хришћанство тврди да пре стварања није било ничег. Не-биће је стављено под потпуну контролу Бога. Оно је постало празнина из које Бог својом речју (Логосом) извлачи биће.

Ово је веома важно за Кржижановског. Да Бог не би био одговоран за зло, хришћанска теологија (нарочито Августин) дефинише зло, не као стварну силу, него као *privatio boni* – недостатак, одсуство или кварење бића. Зло је, дакле, метафизичко Не-биће. Кржижановски посеже за овом строго уређеном хришћанско-класичном метафизиком и упушта се у њену суптилну саботажу, постављајући питање: Шта ако Не-биће није пасивно? Шта ако оно има сопствену тежњу да прогутта Биће? Тако долазимо до тога да се у прози Кржижановског одвија неколико кључних извртања.

Док код Аристотела, потенцијал тежи да постане стварност, код Кржижановског, у *Клубу убица слова*, замишљени ликови и неисписане књиге не желе да буду материјализовани на папиру јер мастило убија њихово чисто, метафизичко постојање. Не-биће (нерођена ми-